

Верховний
Суд

Особливості застосування арешту майна та обтяжень в судовій практиці

Ольга СТУПАК

суддя Великої Палати Верховного Суду

Питання для обговорення:

1. Щодо звернення до суду особи, яка є одноосібним власником або співвласником майна, з позовом про визнання права власності на таке майно та зняття з нього арешту.
2. Щодо реалізації майна боржника, на яке накладено арешт у порядку забезпечення позову.
3. Щодо скасування державної реєстрації права власності.

1. Щодо звернення до суду особи, яка є одноосібним власником або співвласником майна, з позовом про визнання права власності на таке майно та зняття з нього арешту

Постанова КЦС ВС від 29 червня 2023 року у справі № 208/9810/21 (І частина)

(звернення особи до суду: позов чи скарга)

Спори, пов'язані з належністю майна, на яке накладений арешт, відповідно до статей 15 і 16 ЦПК України у редакції, що була чинною 15 грудня 2017 року, суди розглядають у порядку цивільного судочинства у позовному провадженні, якщо існує спір щодо визнання права власності на майно та однією зі сторін відповідного спору є фізична особа, крім випадків, коли розгляд таких справ відбувається за правилами іншого судочинства.

У разі якщо опис та арешт майна проводився державним виконавцем, скарга сторони виконавчого провадження розглядається в порядку, передбаченому розділом VII ЦПК України у вказаній редакції. Інші особи, які є власниками (володільцями) майна і які вважають, що майно, на яке накладено арешт, належить їм, а не боржникові, можуть звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно та про зняття з нього арешту.

Постанова КЦС ВС від 29 червня 2023 року у справі № 208/9810/21 (II частина)

(звернення особи до суду: позов чи скарга)

Особи, які є власниками (володільцями) майна і які вважають, що майно, на яке накладено арешт, належить їм, а не боржникові, можуть звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту. Відповідачем у справах за позовами про звільнення майна з-під арешту є боржник або особа, в інтересах якої накладено арешт на майно у виконавчих провадженнях, оскільки задоволення такого позову може безпосередньо вплинути на права та законні інтереси сторін спірних правовідносин щодо такого майна (частина перша статті 59 Закону України «Про виконавче провадження»).

У цій справі предметом спору є вимога ОСОБА_1 (спадкоємиця), яка вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, про його звільнення з-під арешту, накладеного державним виконавцем під час здійснення виконавчих дій щодо стягнення заборгованості з боржника ОСОБА_5 на користь ОСОБА_20, водночас позов пред'явлено лише до державного виконавця. Таким чином висновок про відсутність підстав для задоволення позовних вимог у зв'язку з пред'явленням їх до неналежного відповідача є обґрунтованим.

Постанова КЦС ВС від 18 травня 2022 року у справі № 642/4263/21 (про звернення до суду зі скаргою сторони виконавчого провадження)

У разі, якщо опис та арешт майна проводився державним виконавцем, скарга сторони виконавчого провадження розглядається в порядку, передбаченому розділом VII ЦПК України. Інші особи, які є власниками (володільцями) майна і які вважають, що майно, на яке накладено арешт, належить їм, а не боржникові, можуть звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту, що передбачено Законом України «Про виконавче провадження».

Залишаючи ухвалу місцевого суду в силі, Верховний Суд виходив з того, що за змістом положень Закону України «Про виконавче провадження» в судовому порядку може бути ухвалено рішення про зняття арешту з майна у випадку незавершеного виконавчого провадження або у випадку, коли особа вважає себе власником майна, на яке накладений арешт, та одночасно звертається з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту. За змістом статті 59 Закону України «Про виконавче провадження» до суду з позовом про зняття арешту з майна може звернутися не сторона виконавчого провадження, а інша особа, яка є власником, чи претендує на таке майно. Тож, арешт майна, який не пов'язаний зі спором про право на це майно, а стосується порушень вимог виконавчого провадження органом державної виконавчої служби, треба розглядати за правилами розділу VII ЦПК України.

Постанова ОП КЦС ВС від 07 листопада 2022 року у справі № 725/7187/19 (І частина)

(щодо можливості зняття арешту з неподільної речі)

У цій справі дружина боржника просила суд визнати за нею право власності на 1/2 частки арештованого автомобіля та звільнити його з-під арешту, оскільки вказаний автомобіль є спільною сумісною власністю подружжя, а арешт накладено через кредитні борги чоловіка.

Суд першої інстанції визнав право власності позивачки на 1/2 частки автомобіля, у задоволенні інших вимог відмовив, указавши, що спірний автомобіль є неподільною річчю, зняття з нього арешту може порушити права банку, а позивач не пред'явив вимог про визначення розміру компенсації за частку в спільному майні подружжя.

Апеляційний суд скасував попереднє рішення і відмовив у задоволенні позову з інших правових підстав. Водночас суд зазначив, що позивачка має право вимагати усунення перешкод у здійсненні нею права користуватися та розпоряджатися своїм майном, оскільки спірний автомобіль є спільним сумісним майном подружжя. Однак позивачка звернулася до суду з пропуском строку позовної давності, про застосування якого заявив банк.

Постанова ОП КЦС ВС від 07 листопада 2022 року у справі № 725/7187/19 (II частина) (щодо можливості зняття арешту з неподільної речі)

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду скасував постанову апеляційного суду в частині відмови в задоволенні вимоги про звільнення майна з-під арешту, залишив у силі в цій частині рішення суду першої інстанції.

Неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення (частина друга статті 183 ЦК України). Тобто, якщо втрачається цільове призначення речі, то вона є неподільною. Серед прикладів неподільних речей: транспортні засоби, побутова техніка тощо.

Частина перша статті 59 Закону України «Про виконавче провадження» розрахована на ті випадки, за яких вимогу про визнання права власності та про зняття з нього арешту заявляє особа, яка є одноосібним власником або співвласником подільної речі.

Очевидно, що нерозумним було б тлумачення, яке б передбачало можливість для одного із співвласників у спільній сумісній власності вимагати зняття арешту з неподільної речі в цілому чи навіть допускати конструкцію зняття арешту із «частки в спільній сумісній власності». Права та інтереси іншого співвласника в спільній сумісній власності на неподільну річ мають захищатися шляхом виплати компенсації.

Вимоги про звільнення майна з-під арешту, які ґрунтуються на праві власності на нього, є способом захисту зазначеного права (різновидом негаторного позову), а сутність негаторного позову виключає застосування позовної давності.

Постанова КЦС ВС від 05 жовтня 2023 року у справі № 445/1142/19 (щодо зняття арешту з неподільної речі - застосування висновків ОП КЦС ВС)

Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення.

Особа, яка вважає, що майно, на яке накладено арешт, належить їй, а не боржникові, може звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту (частина перша статті 59 Закону України «Про виконавче провадження»).

Можливість для одного із співвласників в спільній сумісній власності вимагати зняття арешту з неподільної речі в цілому чи зняття арешту із частки в спільній сумісній власності не передбачена. Права та інтереси іншого співвласника в спільній сумісній власності на неподільну річ мають захищатися шляхом виплати компенсації.

У цій справі позивачу та відповідачу в частках по 1/2 кожному належить на праві власності транспортний засіб. Позивач не є божником у виконавчому провадженні, а накладені арешти на належну йому частку транспортного засобу обмежують його в здійсненні права власності.

Оскільки транспортний засіб є неподільною річчю, а позивач не є його одноосібним власником, Верховний Суд у цій справі погодився з висновком апеляційного суду про відмову в задоволенні вимоги про скасування арешту з частки в майні, оскільки така вимога не є належним способом захисту.

Постанова КЦС ВС від 19 листопада 2019 року у справі № 137/2080/18 (щодо права банку як іпотекодержателя на звернення до суду з вимогою про зняття арешту)

У цій справі в межах виконавчого провадження з виконання виконавчого напису постановою державного виконавця накладено арешт на належну відповідачу квартиру.

Установивши, що на підставі договору іпотеки Банк є іпотекодержателем спірної квартири, яка належить на праві власності ОСОБА_1, проте постановами державного виконавця накладено арешт на все майно відповідача, у тому числі на зазначену квартиру, Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду про наявність правових підстав для зняття арешту із нерухомого майна, яке є предметом іпотеки, оскільки іпотекодержатель має переважне право перед іншими кредиторами на задоволення своїх вимог за рахунок предмету іпотеки.

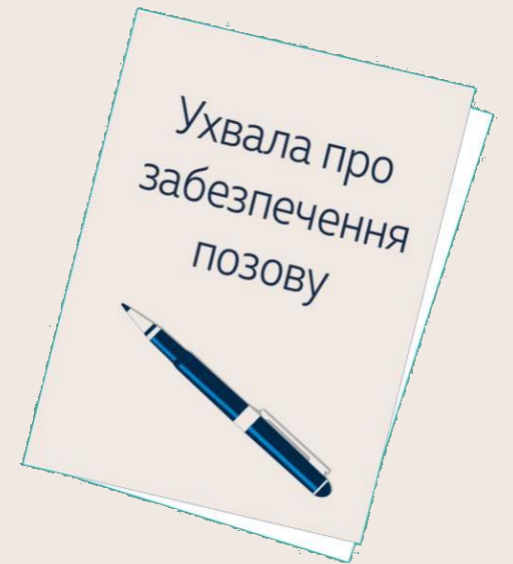
Банк як іпотекодержатель нерухомого майна, право якого зареєстроване в установленому законом порядку, має право на звернення з позовом про звільнення майна з-під арешту, якщо вважає, що такими діями порушені його права.

Відсутність реального порушення боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання на момент пред'явлення відповідної вимоги банком не є підставою для відмови у звільненні з-під арешту зазначеного майна.

2. Щодо реалізації майна боржника, на яке накладено арешт у порядку забезпечення позову

Постанова КЦС ВС від 13 грудня 2023 року у справі № 522/21977/21 (заборони здійснювати розпорядження нежитловим приміщенням)

Накладення арешту шляхом заборони здійснювати розпорядження на нежитлове приміщення не є видом забезпечення позову, яке належним чином забезпечить позивачу реальне та ефективне виконання можливого судового рішення у справі про визнання правочину недійсним, скасування державну реєстрацію прав, визнати за ОСОБА_2 право власності на нежитлове приміщення.

Постанова ОП КГС ВС від 03 березня 2023 року у справі № 905/448/22 (щодо накладення арешту і на грошові кошти і на майно)

Накладення арешту як на кошти, так і на майно відповідача, причому окремо на те і на інше – у повній сумі спору, матиме наслідком подвійне забезпечення позовних вимог (і за рахунок коштів, і за рахунок майна), що також суперечить наведеним вимогам закону (частина 4 статті 137 ГПК України) стосовно співмірності заходів забезпечення позову із заявленими позовними вимогами.

За умови неможливості встановити достатність чи недостатність грошових коштів, що належать відповідачу і знаходяться на всіх його рахунках в усіх банківських або інших фінансово-кредитних установах, для задоволення вимог про стягнення суми спору доцільно було **накласти арешт на майно відповідача саме в межах суми, яка була б достатньою для такого стягнення** у випадку недостатності арештованих грошових коштів, тобто лише в межах різниці між сумами ціни позову та арештованих грошових коштів.

Суд першої інстанції дійшов правильного висновку про вжиття заходів забезпечення позову у вигляді накладення арешту на грошові кошти та майно Відповідача, однак, не врахувавши вимог щодо співмірності таких заходів (або неналежно конкретизувавши вжиті заходи забезпечення позову), дійшов помилкового висновку про накладення арешту і на грошові кошти в межах загальної ціни позову, і на майно відповідача у такому ж обсязі, фактично арештував грошові кошти і майно на загальну суму, що удвічі перевищує ціну позову.

Постанова КГС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 904/1934/23

(право відповідача в будь-який момент розпорядитися своїм майном)

Верховний Суд звертає увагу на те, що у випадку подання позову про стягнення грошових коштів можливість відповідача в будь-який момент як розпорядитися коштами, які знаходяться на його рахунках, так і відчужити майно, яке знаходиться у його власності, є беззаперечною, що в майбутньому утруднить виконання судового рішення, якщо таке буде ухвалене на користь позивача. За таких умов вимога надання доказів щодо очевидних речей (доведення нічим не обмеженого права відповідача в будь-який момент розпорядитися своїм майном) свідчить про застосування судом завищеного або навіть заздалегідь недосяжного стандарту доказування, що порушує баланс інтересів сторін.

Постанова ОП КЦС ВС від 05 грудня 2022 року у справі № 757/22558/20 (щодо зупинення продажу арештованого майна)

Зупинення продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту, є спеціальним способом забезпечення позову, який застосовується лише у справах за позовом про визнання права власності на це майно.

Саме для такого випадку законодавець передбачив можливість забезпечення позову шляхом зупинення продажу арештованого майна. Дія наведеної норми процесуального права (пункт 5 частини першої статті 150 ЦПК України) направлена на те, щоб запобігти відчуженню майна у порядку виконання судового рішення, яке належить не боржнику, а іншій особі.

Постанова КЦС ВС від 24 лютого 2021 року у справі № 755/5333/20 (щодо накладення арешту на нерухоме майно)

У цій справі позивач звернувся до суду з позовом про визнання недійсним договору позики та договору іпотеки. Разом з позовною заявою позивачем до суду подана заява про забезпечення позову шляхом накладення арешту на квартиру, яка мотивована тим, що відповідач має намір звернути стягнення на предмет іпотеки, оскільки строк повернення коштів за договором позики спливає.

Верховний Суд дійшов висновку, що при задоволенні заяви позивача про накладення арешту на нерухоме майно та заборони їх відчуження суди не звернули уваги, що позов забезпечується накладенням арешту на майно, що належить відповідачеві. Тому є помилковим накладення арешту на майно особи, яка не є відповідачем у справі.

Предметом позову у цій справі є позовні вимоги немайнового характеру про визнання недійсними договорів. У разі задоволення позову рішення суду не підлягатимуть примусовому виконанню, а тому суди помилково вважали, що незабезпечення позову в обраний спосіб ускладнить чи унеможливить виконання рішення суду. Отже, такий захід забезпечення позову не відповідає змісту порушеного, на думку позивача, права, та не є співмірним із заявленими вимогами в цій справі.

За таких обставин рішення судів про накладення арешту на нерухоме майно підлягають скасуванню з ухваленням нового судового рішення про відмову в задоволенні вимог заяви про забезпечення позову.

Постанова ВП ВС від 24 квітня 2024 року у справі № 754/5683/22 (частина I)

накладення арешту як засобу забезпечення позову при оспорені договору)

Після набрання чинності Законом № 2147-VIII частини першу, другу статті 149 ЦПК України викладено в такій редакції: «Суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 150 ЦПК України заходів забезпечення позову. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, а також з інших підстав, визначених законом».

Тобто з 15 грудня 2017 року законодавець серед передумов забезпечення позову визначає можливий вплив невжиття заходів забезпечення позову не тільки на виконання рішення суду, а й на можливість ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду.

Тлумачення наведених норм процесуального права дає підстави для висновку, що можливість забезпечення судом позову не пов'язується з тим, чи підлягає рішення суду, ухвалене по суті спору, примусовому виконанню.

Постанова ВП ВС від 24 квітня 2024 року у справі № 754/5683/22 накладення арешту як засобу забезпечення позову при оспорені договору)

Цивільний процесуальний закон не забороняє вживати заходи забезпечення позову у справі, рішення у якій не підлягає примусовому виконанню, якщо забезпечення позову сприятиме ефективному захисту порушених прав позивача. І навпаки, якщо рішення у справі підлягатиме примусовому виконанню, вжиття заходів забезпечення позову, зокрема, накладення арешту на майно, не завжди може бути доречним та співмірним із пред'явленими вимогами позову і відповідати характеру порушеного права позивача.

Жодних обмежень щодо застосування такого виду забезпечення позову, як накладення арешту на майно (грошові кошти), лише в сфері майнових спорів або заборони його застосування при вирішенні немайнового спору цивільне процесуальне законодавство не містить.

Тому Велика Палата Верховного Суду констатує, що як характер спору (майновий або немайновий), так і те, чи підлягає судове рішення у конкретній справі примусовому виконанню, не мають вирішального значення при дослідженні судом питання про наявність підстав для вжиття заходів забезпечення позову.

Та обставина, що можливе рішення суду про задоволення позову в цій справі не підлягає примусовому виконанню, а може бути виконано шляхом його пред'явлення до державного реєстратора, як уже зазначалося вище, не свідчить про неможливість застосування такого виду забезпечення позову, як накладення арешту на майно, якщо невжиття заходів забезпечення позову негативно впливатиме на можливість позивача ефективно захистити (поновити) свої порушені права

3. Щодо скасування зареєстрованих обтяжень

Постанова ВП ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 496/1059/18 (І частина)

(щодо скасування іпотечного обтяження)

Застосовуючи в контексті спірних правовідносин норми статті 391 ЦК України та статті 26 Закону України від 01 липня 2004 року № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що для ефективного захисту прав володіючого власника нерухомого майна, щодо якого до Реєстру незаконно внесено запис про право іпотеки іншої особи, з якою власник не перебував у зобов'язальних відносинах, має застосовуватись негаторний позов про усунення перешкод у здійсненні власником права розпорядження своїм майном (стаття 391 ЦК України) з яким власник може звернутись, зокрема, шляхом пред'явлення вимоги про скасування державної реєстрації права іпотеки зазначеної особи.

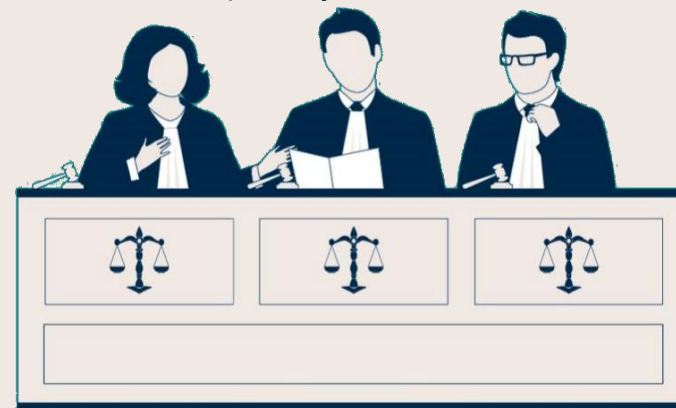
Позовна давність до такого позову не застосовується, а судові рішення про його задоволення, яке набрало законної сили, є підставою для державної реєстрації відомостей про припинення незаконно зареєстрованого за відповідачем права іпотеки, що усуває для позивача перешкоди у здійсненні ним правоможності розпоряджатись своїм нерухомим майном.

Постанова ВП ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 496/1059/18 (II частина)

(щодо застосування іпотечного обтяження)

Водночас оспорювання ланцюга договорів, інших правочинів щодо спірного нерухомого майна або документів, на підставі яких проведено державну реєстрацію права іпотеки за відповідачем, не є ефективним способом захисту прав власника від описаного вище порушення.

Оскільки наявність обтяження нерухомого майна іпотекою передбачає заборону або обмеження розпорядження та/або користування нерухомим майном, позов про визнання недійсним договору іпотеки та зняття заборони відчуження з виключенням відповідних записів з Реєстру є негативним, позаяк спрямований на усунення перешкод власнику в реалізації ним повноважень розпорядження та/або користування належним йому майном, і позовна давність до таких позовних вимог не застосовується.

Постанова ВП ВС від 13 липня 2022 року у справі № 199/8324/19 (пріоритет іпотечного обтяження)

Державна реєстрація права власності за іпотекодержателем **не свідчить** про суперечність зареєстрованому обтяженню - арешту майна на користь самого іпотекодержателя та не є порушенням пункту б частини першої статті 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у сукупності з пунктом 5 цієї ж частини.

З урахуванням установлених судами попередніх інстанцій обставин справи, а саме наявності невиконаного основного зобов'язання, існування чинного договору іпотеки, умови якого позивачем не оспорюються, Велика Палата Верховного Суду вважає, що права позивача не порушено, оскільки іпотека виникла до ухвалення державним виконавцем постанови про накладення арешту та заборони на предмет іпотеки, заборона на предмет іпотеки також була вже накладена на предмет іпотеки для забезпечення прав іпотекодержателя, який і задовольнив свої вимоги за рахунок заставленого майна.

Постанова КЦС ВС від 18 січня 2023 року у справі № 686/11864/20 (І частина) (щодо належного способу захисту прав іпотекодержателя у разі зняття обтяження)

У цій справі позивач, вважаючи, що оскільки обтяження спірної квартири, що була предметом іпотеки, було вилучено безпідставно, договір іпотеки від 20 серпня 2007 року не припинив свою дію, а основне зобов'язання залишається невиконаним, то правочини щодо відчуження спірної квартири в силу статті 12 Закону України «Про іпотеку» є нікчемними. Тому просив суд скасувати державну реєстрацію права власності за вказаними особами на спірну квартиру та визнати (поновити) державну реєстрацію обтяження нерухомого майна іпотекою на спірну квартиру.

Встановлено, що підставою для скасування записів про обтяження спірного майна іпотекою став лист-повідомлення від 25 травня 2012 року «Про зняття заборони», поданий від імені Банку ОСОБА_7 приватному нотаріусу Хмельницького міського нотаріального округу, відповідно до якого уповноважена особа банку просила зняти заборону відчуження спірного нерухомого майна, яка належить на праві власності ОСОБА_1, у зв'язку із примусовою реалізацією квартири та припиненням дії договору іпотеки від 20 серпня 2007 року.

Постанова КЦС ВС від 18 січня 2023 року у справі № 686/11864/20 (II частина) (щодо належного способу захисту прав іпотекодержателя у разі зняття обтяження)

Водночас, у випадку, якщо позивач вважає, що іпотека є та залишалася чинною, належним способом захисту було б звернення позивача з вимогою про визнання права іпотекодержателя стосовно іпотечного майна. Після набрання законної сили рішенням суду у разі задоволення такого позову до відповідного державного реєстру має бути внесений запис про іпотекодержателя. Водночас запис про іпотеку не може бути відновлений із моменту вчинення первинного запису, а вчиняється державним реєстратором повторно за наявності для цього підстав, передбачених законом, зокрема договору іпотеки, а також судового рішення про визнання права іпотекодержателя.

Виходячи з обставин справи, якщо позивач вважає себе іпотекодержателем та виходить із того, що його право іпотекодержателя порушене, належним способом захисту є звернення до суду з позовом про визнання права іпотекодержателя.

Крім того, Верховний Суд звернув увагу на те, що у разі визнання права іпотекодержателя стосовно іпотечного майна та внесення відповідного запису до Державного реєстру іпотек, іпотекодержатель відповідно до положень статті 23 Закону України «Про іпотеку» набуває право пред'являти вимоги щодо звернення стягнення на предмет іпотеки до особи, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки та яка набула статусу іпотекодавця.

Тож Верховний Суд погодився з висновком апеляційного суду, що позивачем обрано неналежний спосіб захисту порушених прав, відповідно відсутні підстави для задоволення позовних вимог.

Постанова ВП ВС від 05 травня 2020 року у справі № 161/6253/15-ц (збереження обтяження при переході права власності на предмет іпотеки)

У цій справі за позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором шляхом звернення стягнення на майно, Велика Палата Верховного Суду встановила, що відповідно до протоколу установчих зборів на підставі акта приймання-передачі майно, яке було предметом іпотеки (без згоди банку) передано до статутного фонду товариства з обмеженою відповідальністю від засновника, яким є іпотекодавець. Надалі таке майно на підставі ухвали господарського суду про затвердження мирової угоди передано фізичній особі підприємцю (далі - ФОП).

Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що у разі переходу права власності (права господарського відання) на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою, оскільки у момент передачі майна в іпотеку іпотекодавець не був її власником. Іпотека залишається дійсною незалежно від зміни власника майна.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!